

УДК 316.614: [004+32]

Берега В. О.*Кандидат педагогічних наук, доцент Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ РОЗГОРТАННЯ СУЧАСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Розглядаються особливості політичної соціалізації особистості в умовах розгортання сучасної інформаційної революції

Ключові слова: людина, політика, культура, освіта, демократизація, інформаційна революція, політична соціалізація.

В історичному аспекті формування українського менталітету відбувалося під впливом геополітичного чинника — розташування України між Заходом і Сходом. Особливістю України є те, що вона майже постійно знаходилась між різними державно-політичними полюсами, в центрі боротьби, і включалась до складу то однієї, то іншої держави. Тому для України є характерним стан постійного маневрування. Це істотно вплинуло на формування національного менталітету і наявності в його структурі маргінального складника, що в свою чергу спричинилося до формування своєрідної біполярної моделі, яка поєднує лицарсько-козацький та пасивно-споглядальний типи ставлення до довкілля. У політичній сфері ці типи менталітету виявляються, з одного боку, в бунтарстві, героїчній боротьбі за національні цінності та державну самостійність України, а з другого — в егоцентризмі, байдужості до долі власного народу і власної держави. Нація, яка довго перебувала під іноземним гнітом, починає набувати нових ментальних рис. У неї розвиваються консерватизм, комплекс меншовартості [1, с. 134].

Проблеми демократизації сучасної України вельми підсилюють численні протиріччя політичної соціалізації. З одного боку, виникла дещо міфологізована картина того, що демократизація швидко принесе добробут та стабільність населенню. В цьому є також теоретична складова — наприклад С. Хантінгтон, вивчаючи трансформаційні політичні процеси, зазначає: «демократизації сприяють певні економічні та культурні умови. В їхньому складі існують порівняно високий рівень

економічного розвитку та переважання того, що можна назвати західною культурою з її цінностями. В цей час практично усі країни з високим або середньо-високим рівнем (upper-middle) рівнем прибутку (за класифікацією МБРР), за виключенням Сінгапуру, є демократіями» [2, с. 89].

Український політолог та громадський діяч В. Полохало започаткував дискусію щодо демократичної спрямованості політичного процесу перехідного періоду в Україні і запропонував тезу про неототалітарний характер політичного режиму в Україні [3]. Він визначив сім рис посткомуністичного неототалітаризму, що були характерні, на його думку, для перебігу політичного процесу у більшості пострадянських країн, насамперед в Україні: відчуження більшості суспільства від влади за одночасної багатовимірної залежності від неї; однобічне підкорення громадян правилам, нормам і безконтрольне здійснення державою своїх повноважень; відсутність реальних гарантій декларованих прав людини, безпорадність індивіда перед чиновниками; тіньові присвоєння, розподіл загальнонародної власності за умов панування клієнтельських зв'язків; поєднання корумпованої політичної влади, тіньової економіки і кримінального світу; домінування ролі номенклатурно-корпоративних кланів, симбіоз олігархії та авторитаризму; утилітарне використання олігархами демократичних норм і процедур [3, с. 19].

Ряд західних політологів, у т. ч. Т. Каротерс, аналізуючи політичний процес в Україні, визначає її як «гібридну державу» зі змагальним авторитарним режимом. Для такої держави характерним є поєднання залишків старої радянської системи з новими економічними та політичними інститутами. Політичний процес у гібридній державі визначається застоєм, корупцією і домінуванням еліт, які приносять мало користі для країни і мають малу підтримку населення [4, р. 10]. Для політичного процесу гібридних держав, до яких Т. Каротерс зарахував Україну, Росію, Болгарію, Боснію, Албанію і Молдову, характерними є наступні ознаки: інтереси громадян недостатньо враховуються або ігноруються; низький рівень політичної участі в період між виборами як у «делегованій демократії»; часте порушення правових норм; вибори дають непевні результати і тому мають низьку легітимність; низький рівень довіри до державних інститутів; в цілому недосконале функціонування держави.

Уявлення про стрімкий поступ демократичних реформ в Україні поступово змінюється усвідомленням необхідності довгого і важкого періоду поступових змін, які від сфери політичних відносин все більше і більше повинні зосереджуватись в сфері духовних відносин. Як зазна-

чив польський політолог Є. В'ятр: «Тільки поступовий і, в крайньому разі в деяких державах, довгий процес відходу від комуністичної утопії, що передбачає визнання необхідності прагматичних реформ, є вихідним пунктом на шляху від тоталітаризму до демократичних концепцій» [5, с. 7].

Рух у цьому напрямі, на думку І. Житарюка, є вельми складним через низку обставин. По-перше, панування економічного детермінізму і технократизму мислення реформаторів. Публічна влада за роки реформ як не мала, так і не має стратегії щодо людини-професіонала. Її не српиймали і не сприймають як національне надбання. Цінним завжди був той, хто був відданий керівнику.

По-друге, заангажованість елітно-олігархічних кіл застарілими стереотипами, що використовуються для аналізу й оцінювання реальності. Напрошується висновок: або сьогодні вони насправді не розуміють, що їх майбутнє може бути пов'язане лише з пріоритетами загальнонаціональних інтересів над індивідуальними або груповими, або навмисно підштовхують суспільство до становища невизначеності в майбутньому [6].

По-третє, часто розвинуті країни не нададуть можливості жодній з інших країн створити свої параметри порядку. Навпаки, з їх боку відбувається розмивання тих соціальних умов, які б укріплювали зв'язки між країнами, а також усередині самого соціуму, держави. Відомо, що достатньо зруйнувати параметри порядку, в яких здійснюється самодостатній саморозвиток соціуму, і він входить у перебування невизначеності як на мікро-, так і на макрорівнях. Наступний крок неявного управління □ це підтримка в стані невизначеності самих параметрів порядку, що структурують соціум, доти, доки будуть викорінені залишки самоідентифікації на цих же рівнях [6].

Спостерігаючи ситуацію кінця 2013 — початку 2014 рр., ми бачимо, що перекоси політичної соціалізації минулих поколінь, що проходили в умовах неконсолідованої демократизації ставлять під сумнів єдність країни, віру населення у можливість здобуття прозорого та демократичного врядування, готовність вдаватися до несанкціонованих проявів протесту із відчаю та неможливості відстоювати свої права та свободи через виборчі механізми, механізми громадських рад, громадянського суспільства тощо.

Крім того, сучасна інформаційна епоха, глобальний та георегіональний порядок денний показав слабкість української державності у безпековому плані — органи державної влади, що мають захищати укра-

їнських громадян (міліція, прокуратура, суд, армія та служба безпеки) фактично деморалізовані, знекровлені інтелектуально, фінансово та кадрово та не мають особливих ресурсів, для відстоювання державних інтересів у випадку інформаційної або навіть, реальної війни. Квазідемократизація не змогла привнести реальної патріотичної складової у процес соціалізації усього населення зі Сходу до Заходу країни, а більшість молоді розглядають колись високу місію «служіння» народові (військовим, державним службовцем, міліціонером) в якості джерел для власного збагачення, здобуття ренти з професії, з позицій нездорового, недемократичного, індивідуалізованого прагматизму.

Отже, одним з найважливіших параметрів соціалізації молоді в Україні виступає економічне тло—соціальне становище, вибір професії, задоволення життям та політичним розвитком дуже часто пов'язане із прагматизацією життя сучасної молоді. В економіці свого часу не вдалося безболісно здійснити вихід із СРСР, було безпідставно розірвано господарські зв'язки, втрачено управління підприємствами державного сектора, допущено загрозливі темпи інфляції, спад виробництва. У політичній сфері відбулося істотне зниження здатності державно-владних структур розв'язувати проблеми суспільства, загострилися суперечності між представницькою та виконавчою владою на місцях, посилилася регіональна суверенізація, активізувалися політичні сили крайніх орієнтацій. В ідеологічній сфері не була подолана криза духовності, нові цінності та ідеали не утвердили себе на місці розвінчаних, ідея національної державності під впливом економічної розрухи втрачала своїх прибічників, українська нація залишалась неконсолідованою [7, с. 466–467].

Фактично, українське суспільство опинилося заручником власного вибору моделі держави—воно не встигло розгорнути своїх сутнісних сил, бо за десятиліття тоталітаризму національна політична культура зазнала значних деформацій, а громадянські демократичні інститути були дуже слабкі. Це добре підтверджує думка В. Крисаченка: «слабке, незгуртоване, збурене внутрішніми суперечностями суспільство може стати легкою здобиччю політичних догматиків та авантюристів і, навзаєм, подібні лідери країни, отримавши владу, про саме суспільство думають лише як про власний ресурс, а про його потреби—лише у контексті задоволення власних амбіцій та потреб» [8, с. 7].

Але, як свого часу справедливо зазначив П. Сівчук, сучасний етап розвитку в Україні характеризується наростанням протиріччя між темпами реформ в системі політичних відносин та структур і станом політичної

культури в суспільстві. Ліквідація власне політичних бар'єрів на шляху духовного відродження не привела до інтенсивного прискорення цього процесу. Всі розуміють, що наше суспільство сьогодні перебуває в стані глибокої соціально-економічної, політичної і духовної кризи [9, с. 97]. Звільняючись від регламентації з боку політичної влади, духовна сфера попала під жорстокий тиск економічних факторів. Відсутність засобів для фінансування, комерціалізація, ширпотреб, бездуховність, занепад, втрата талантів, інтенсивна експансія чужих духовних цінностей та ідеалів — такий далеко не повний реальний стан духовної сфери суспільства сьогодні [9, с. 98].

Для пострадянського простору характерний конфліктний тип політичної соціалізації, де індивід є пасивним об'єктом впливу політичного режиму. Конфліктність політичної соціалізації детермінується різким соціальним розшаруванням суспільства, його світоглядно-ціннісними й культурними розходженнями, системною боротьбою зі своїми політичними конкурентами що загрожує суверенітету країни. Конфліктний тип політичної соціалізації проявляє політичне насильство через релігійну, етнічну, ментальну, культурну багатоманітність, низький рівень життя та практичну відсутність базового політико-культурного коду. Серед основних конфліктів, які несуть виклики українській державності, науковці вбачають: «загальний правовий нігілізм у державі, безконтрольність олігархії, безкарність корупції та злочинності, особливо економічної» [10, с. 4].

Високим рівнем соціалізованості радянського населення пояснюють його дезадаптованість при входженні в не тільки нову, але й ментально для нього чужу систему ринкових, товарно-грошових відносин. Нова соціокультурна ситуація вимагала готовності до вторинного засвоєння суто психологічних вимог суспільства, переосмислення свого життя. Тобто — ресоціалізації. Люди опинилися на межі виживання, труднощі набули хронічного характеру. Ось чому маємо наголосити: в останні 20 років продовжувались болісні, конфліктні, безрезультатні процеси масової соціальної адаптації, які призвели до появи численних жертв [11, с. 55]. Парадокс у тому, що насамперед слухняні діти досить часто вважаються соціалізованими. А ось серед дорослих, навпаки, в першу чергу — порушники законів (або, за твердженням їх адвокатів, умільці знаходити щілини між ними) виявились переможцями. Їх поведінка, так само, як і у дітей до семи років, характеризується в багатьох випадках прагненням уникнути покарання і отримати заохочення. Інакше кажучи, прибуток будь-якою ціною.

Вітчизняний соціолог О. Балакірева відзначає, що відбулося «посилення вітальних цінностей, які виступають основою ціннісної свідомості громадян», «помітне зростання важливості для людей синдрому певних соціальних і самореалізаційних цінностей», «не набули належного рівня важливості цінності освітнього та культурного зростання», «помітно втратив рівень своєї важливості також синдром певних громадянських, демократичних та ринкових цінностей» [12, с. 10].

Об'єктивні умови життя сучасної молоді породжують цілий комплекс суперечностей, ускладнюючи процес соціалізації та інтеграції цієї групи в суспільство. Відсутність чи недовіра багатьох соціальних механізмів і соціальних норм у суспільстві створюють таку ситуацію, коли молоді певною мірою немає чого засвоювати (інтеріоризувати), і уявлення про те, як все повинно бути, молоді люди формують самотужки, спираючись на невеликий життєвий досвід. Отже, молодь не має вибору, вона змушена сама визначати свій шлях. Саме тому, сучасне молоде покоління, що виросло в умовах розбудови нового суспільства, поєднує у своїй свідомості нові цінності, властиві ринковій економіці (індивідуалізм, прагматизм) і цінності минулого (бажання не виділятися, колективізм). Такий симбіоз неодмінно сприятиме (й уже сприяє) формуванню нової моделі ціннісного сприйняття світу, яка становитиме основу майбутніх життєвих стратегій [13, с. 23].

Як пише Г. Золотухін: «фінансові нестатки деформують інтереси. Знижуються пізнавальні потреби, виникають неадекватні, занижені самооцінки, агресія набуває вербального вираження (мат). Відчувши смак і владу грошей, при їх нестачі молоді люди відчувають себе приниженими, шукають розваг за будь-яку ціну. Ось чому, за спостереженнями вчених, менше за всіх агресивні саме діти працівників торгівлі. Вони добре знають, що без грошей ти ніхто» [11, с. 56]. Виходячи з цього ключовим завданням держави є детінізація економіки й створення умови, щоб кваліфіковані спеціалісти могли проявити свою громадянську активність. Прагматизація має набути рис раціоналізму, який послуговується також поняттям суспільного, загального блага, а не особистісного інтересу за принципом «моя хата з краю».

Деіндивідуалізацію молоді пояснюють не тільки слабким розвитком самосвідомості, але й послабленням внутрішнього опору стандартизованим зразкам поведінки. Захоплення комп'ютеризацією здається остаточно розвело учнів з літературою. Смак до читання зникає ще з однієї причини: майже вся українська класика просто здригається від плачу за невдалим життям. До речі, сучасні політики по суті теж демон-

струють успіхи лише в пошуках ворогів, на яких можна перекласти тягар власних помилок [11, с. 54]. «Шкідливі звички» молоді обумовлені ще й несвідомим опором комерціалізації, аморальності, криміналізації буття. Молодь позбавлена можливості безплатно реалізувати себе в аматорській творчості, в численних за радянських часів гуртках і секціях. Не секрет, що в ті часи великий спорт тримався переважно на вихідцях з малозабезпечених родин. Зараз же «класова нерівність» поглиблюється і розширюється за рахунок появи привілейованих лиців, гімназій тощо. Але й там забули про романтичні почуття: ніхто не хоче бути космонавтом, льотчиком, моряком, геологом.

У нашій країні сьогодні відчутними є протиріччя між рівнем політичних знань і можливістю їх реалізації у практичній площині. Не громадянська зрілість, професійність чи відповідальність визначають місце людини в політичній ієрархії нашої держави, а лояльність до чинної влади, хабарі й адмінресурс забезпечують соціальний статус індивіда.

Така спотворена система отримання прибутків за рахунок зв'язків, використання займаної посади суттєво впливає на процес інтелектуалізації нації, який нам видається одним із найсуттєвіших чинників поступу будь-якої країни у глобальному світі. За сучасних умов дедалі вагомішою складовою суспільного та соціокультурного розвитку стають знання й інформація, оволодіння якими потребує вищої професійної освіти. Змінюється підхід до сутності, змісту й засобів отримання знань і добору інформації. На розвиток держав впливають технологічні досягнення у сфері комп'ютеризації, біотехнології, енергетики, зв'язку і досліджень космосу. Уже сьогодні проблеми «комп'ютерної», «мікроелектронної», «інформаційної» революції стали об'єктом дослідження в усіх розвинених країнах, а останнім часом почали активно досліджуватися проблеми нанореволюції та наносуспільств. У зв'язку з цим виникають проблеми й у повсякденній практиці, оскільки створюються нові галузі, пов'язані з виробництвом і переробкою інформації, розширюється сфера інформаційних послуг, трансформується система телекомунікацій. Все це впливає насамперед на технологічні виробничі процеси індустріально розвинених країн [14, с. 16].

У розвинених країнах зайнятість у секторі інформатики і телекомунікацій зростала в 1990-ті роки найвищими порівняно з іншими галузями темпами. Причому ріст відбувався в основному шляхом збільшення чисельності висококваліфікованого персоналу. Це висуває нові вимоги до системи освіти, що зумовлені зміною характеру й організації

праці в умовах інформаційного суспільства. Інформаційна парадигма розвитку та нанотехнології ведуть до формування людино-машинного суспільства з надшвидкісними глобальними зв'язками, з новим просторово-часовим виміром, з іншою культурою, цінностями, типом соціальних відносин. Це спричинить кардинальну зміну зовнішнього середовища [15, с. 58–70].

У своїй доповіді «Нове тисячоліття—нове інформаційне суспільство» К. Аннан, відмічаючи позитивний вплив розвитку інформаційних технологій на соціальний розвиток суспільства в межах окремо взятої країни, стверджував, що він (вплив) проявляється в такому: у населення з'являються нові можливості зайнятості й одержання прибутків; підвищення ступеня доступності різних інформаційних баз даних і впровадження дистанційних методів навчання дають змогу вирівнювати можливості одержання якісної освіти для різних верств населення й підвищують загальний ступінь його грамотності; створення нових медичних інформаційних (нанотехнологій) технологій сприяє формуванню доступного банку даних про захворювання, методи й лікарські засоби для їх лікування, підвищенню загального рівня розвитку медицини, удосконаленню системи охорони здоров'я й поліпшенню здоров'я населення; з розвитком Інтернету й програм «електронного уряду» розширюються можливості участі населення у формуванні громадянського суспільства; формування нової телекомунікаційної політики підвищує роль ЗМІ, електронні версії яких стають дешевшими й доступнішими.

У той же час поряд з позитивними зрушеннями розвиток інформаційних технологій несе в собі й низку соціальних проблем, які згодом проявляться чіткіше й потребуватимуть свого вирішення, зокрема: країни-лідери у сфері інформаційних та нанотехнологій зосереджують у себе малоресурсоємні галузі (розробку програмних засобів, апаратних засобів і мереж), а ресурсомісткі й капіталомісткі процеси їх серійного виробництва переводять у країни, що розвиваються; висока капіталомісткість цих технологій на перших етапах їх розвитку створює серйозні перешкоди для швидкого впровадження в більшості країн Африки, Азії й Латинської Америки. У результаті перевагами застосування інноваційних технологій все більшою мірою користуються розвинені країни, що збільшує й без того гігантський розрив у рівнях економічного й соціального прогресу таких країн і країн, що розвиваються; розвиток інформаційних технологій створює умови для підвищення ефективності розвідувальної діяльності, породжує нові види, сфери й форми здійснення злочинів (кіберзлочинність), особливо в країнах, що розви-

ваються; виникає проблема забезпечення індивідуальності особистого життя, оскільки за допомогою інформаційних, а особливо нанотехнологій, легше відстежувати й контролювати життєдіяльність кожної людини, впливати на її поведінку та прийняття «відповідних» рішень; завдяки інформаційно-комунікативним технологіям культурні цінності, спосіб життя, мова, ідеологія, світогляд та інші риси, властиві розвиненим країнам, активно впроваджуються в країнах, які розвиваються, що несе в собі, поряд з позитивними наслідками, й небезпеку втрати національної самобутності, культури та історичних традицій [15, с. 63–64].

Сучасний закон світового розвитку – це інтеграція, глобалізація, інноватика, причому наша держава не готова долучитися до цих процесів за рівнем конкурентоспроможності. Варто констатувати й неприпустиму пасивність нашої держави у використанні можливостей глобалізаційних процесів, у розробці інноваційних стратегій, а також допущення помилок у виборі конкретних інтеграційних рішень при формуванні моделі спеціалізації, що також є небезпечним, оскільки досвід ряду країн свідчить про те, що «в результаті недостатньо виваженої політики вони потрапляють у певну залежність від іноземних держав» [15, с. 169].

Хоча В. Андрущенко свого часу зазначав, що «безперечною перевагою України був і є інтелектуальний, професійний потенціал» [16, с. 6]. Його поєднання з природними можливостями створює реальні передумови посісти почесне місце у світовому процесі. Дійсно, протягом десятиріч Україна займала перші позиції у Європі та світі за індексами людського розвитку, рівнем освіченості населення, якістю освіти тощо. Однак чи достатньо цього задля впевненого поступу у XXI сторіччі та як це впливає на соціалізацію нових поколінь?

Зміни у сфері комунікації стали основою для переосмислення попередніх результатів суспільного розвитку, появи нових надій на «гуманістичну» трансформацію західного суспільства. Західні вчені пропонують нову парадигму суспільного розвитку — «стадію інформаційного суспільства», в якому на перший план вийде завдання одержання освіти високого рівня, придбання навичок роботи на обчислювальній техніці, одержання доступу до інформації [14, с. 20]. Неоднаковий доступ до інфокомунікаційних технологій став причиною виникнення нової форми майнової нерівності — цифрової. Серед причин — величезне відставання ряду країн світу в забезпеченості комунікаційною інфраструктурою, низький рівень освіченості населення та нестача кваліфікованих фахівців. За цих умов можна зробити висновок про те, що інноваційні технології не лише сприяють створенню єдиного

«глобального світу», а й надають елітарного характеру процесу глобалізації.

Список використаних джерел:

1. Карнаух А. Формування політичної культури молоді на сучасному етапі / А. Карнаух // Людина і політика. — 2008. — №5. — С. 134–139.
2. Хантингтон С. Будущее демократического процесса: от экспансии к консолидации / С. Хантингтон; [пер. с англ.] // Мировая экономика и международные отношения. — 1995. — № 6 — С. 87–94.
3. Полохало В. Політологія посткомуністичних суспільств в Україні і Росії (До методології політ. аналізу) / В. Полохало // Політична думка. — 1998. — № 2. — С. 9–22.
4. Carothers Th. The End of the Transition Paradigm / Thomas Carothers // Journal of Democracy. 2002 — Vol. 13 — No. 1. — PP. 5–21.
5. Вятр Е. Восточная Европа: судьбы демократии / Е. Вятр; [пер. с англ.]. // Социологические исследования. — 1992. — № 1. — С. 6–19.
6. Житарюк І. Глобалізація і проблеми інтелектуальних ресурсів України / Іван Житарюк [Електронний ресурс] // Персонал — 2007. — № 11. — Режим доступу: <http://www.personal.in.ua/article.php?ida=623>
7. Кремень В. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко. — К.: «ARC-UKRAINE», 1996. — 793 с.
8. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. — К.: НІСД, 2004. — 648 с.
9. Сівчук П. Демократизація політичного життя України як умова духовного відродження / П. Сівчук // Вісник ТДТУ. — 1996. — № 1. — С. 97–100. — Лубчак В. Що загрожує суверенітету України? / В. Лубчак // День. — 2012. — № 74. — 26 квітня. — С. 4.
10. Золотухін Г. Соціалізація в умовах незалежності: жертви і переможці / Г. Золотухін // Соціальна психологія. — 2006. — № 3 (17). — С. 52–65.
11. Балакірева О. М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві // Український соціум. — 2007. — № 2 (19). — С. 7–19.

12. Бутиліна О. В. Студентська молодь у суспільстві, що трансформується / О. В. Бутиліна // Український соціум. — 2007. — № 4 (21). — С. 20–26.
13. Дмитренко М. А. Інтеграційні процеси та глобалізаційні ризики / М. А. Дніпренко // Сучасна українська політика. Спецвипуск: Україна як суб'єкт сучасних цивілізаційних процесів. — 2011. — Ч. 2. — С. 13–23.
14. Дмитренко М. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції / М. Дмитренко. — К.: Знання України, 2008. — 543 с.
15. Андрущенко В. Україна і світ: авторитет освіти / В. Андрущенко // Вища освіта України. — 2006. — № 4. — С. 5–9.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2015 р.

Бережа В. А. Политическая социализация личности в условиях развертывания современной информационной революции

Рассматриваются особенности политической социализации личности в условиях развертывания современной информационной революции

Ключевые понятия: человек, политика, культура, образование, демократизация, информационная революция, политическая социализация.

Bereza V.O. Political Socialization of a Person in Terms of Deployment of Modern Information Revolution

The peculiarities of the political socialization of the person in the conditions of the deployment of modern information revolution

Keywords: human being, politics, culture, education, democratization, information revolution, political socialization.